

Кринка ВИДАКОВИЋ ПЕТРОВ
ХОЛОКАУСТ И РАТ У
КЊИЖЕВНОСТИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ
КУЛТУРНОГ ПРОСТОРА

Институт за књижевност
и уметност, Београд

(Stijn Vervaet, *Holocaust, War and Transnational Memory. Testimony from Yugoslav and Post-Yugoslav Literature*, London and New York: Routledge, 2008, pp. 175)

Холокаусѝ, раѝ и ѝтранснационална меморија једна је од ретких студија у оквиру богате литературе о Холокаусту која разматра ову тему на примерима југословенске и постјугословенске књижевности. Мада нема више Југославије, њен простор остао је место додира, разграничења и спорења некадашњих учесника „братства и јединства“ и отуда нагласак на националној и транснационалној меморији. Различита су полазишта и перспективе тумачења, као и презентација у процесу који води од референцијалне стварности до њене слике, приказа, знака.

Аутор ове студије је Стејн Верват, професор на Универзитету у Ослу, који се бави истраживањем историје, књижевности и културе Југославије, Балкана и Средње Европе. Његова књига, посвећена књижевности Холокауста и рата на југословенском простору, анализира дела одабраних аутора, али њена занимљивост и вредност превазилази овај конкретни циљ тиме што истовремено расправља о низу теоријских питања везаних за проучавање ове теме.

Верват анализира дела јеврејских и не-јеврејских аутора у распону од неколико генерација, а у раздобљу од послератног југословенског до данашњег постјугословенског доба. Сходно томе, студија је организована према генерацијском начелу.

Прво поглавље посвећено је поколењу које је у пуној мери искусило Холокауст, писцима који су објављивали своја дела већ четрдесетих и педесетих година, односно у првој фази послератног развоја социјалистичке Југославије. Ово поколење представљају три писца: Илија Јаковљевић, Јожеф Дебрецени (Брунер) и Ђорђе Лебовић. Њихова дела показују како су о Холокаусту писали они који су га преживели и како се нова јавна меморија послератне Југославије односила према њима.

Пре рата Јаковљевић је био познати адвокат и књижевник, председник Друштва хрватских књижевника, али се по успостављању

НДХ није повиновао новим усташком режиму. Заједно с групом хрватских интелектуалаца, међу којима је био Антун Барац, Јаковљевић је био заточен у Старој Градишки око годину дана. Тада је написао песме касније објављене у књизи *Лирика невремена* (1945). Ова књига је годинама била покривена заборавом и тек јој се у новије време посвећује пажња коју заслужује као прво песничко дело о Јасеновцу писано у реалном времену.

Власти у Мађарској депортовале су Дебреценија заједно с другим Јеврејима у Аушвиц (Дернхау) 1944. године, после пада Хортијеве владе. Његов *Хладни кремајоријум* (1950), написан на мађарском, једно је од најранијих сведочанстава о Холокаусту из перспективе Југословена заточених у немачким логорима, али се третира и као аутобиографски роман јер документарно приповедање обогаћује личним, субјективним искуством.

Ђорђе Лебовић депортован је у Аушвиц као дечак. Знатно пре објављивања сведочанстава логораша који су били чланови *Sonderkommando*, у коауторству с Александром Обреновићем написао је драму *Небески огрег* (1956). Она је најпре наишла на отпор и критику, али је потом подстакла продор југословенске драме ка новим књижевним и идеолошким обрасцима. Овим се заокружује део студије који се бави књижевном презентацијом Холокауста као личног искуства.

Друго поглавље односи се на такозвану једну и по генерацију, односно ауторе који су Холокауст доживели као деца, а ову групу аутора представљају Радомир Константиновић и Данило Киш. Верват разматра *Ахасвер, или иракшиаи о њивској флаши* Радомира Константиновића, истичући да је легенда о лутајућем Јеврејину „кључни интертекст Константиновићевог романа“. Тумачење овог дела допуњено је Константиновићевим идејама изнетим у есејима књиге *Пенџаирам*. Што се Киша тиче, тежиште Верватовог разматрања померено је с његових ранијих романа („породичне трилогије“) на *Гробницу за Бориса Давидовича*, односно с Холокауста на стаљинизам као „парадигму тоталитаризма“. То је у складу с Верватовим теоријским приступом који се ослања на кључни појам који је предложио и разрадио Мајкл Ротберг у студији *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization* (2009). Појам *вишесмеране усмерености меморије* (како бисмо превели Ротбергов термин *multidirectionality*) врло је користан у оваквим истраживањима јер што се више пажња истраживача удаљава од аутора из прве генерације преживелих (*first generation survivors*), коришћење *вишесмеране усмерености меморије* као инструмента анализе постаје све привлачније. То је зато што он препознаје делотворност аналогја и асоцијација у динамици конституисања меморије.

Прилог о Константиновићу, међутим, сугерише питање мере у којој је сврсисходно проширивати семантички оквир онога што

називамо књижевношћу *Холокауста*. Вековима је било антисемитизма, прогона и погрома, али Холокауст је појава 20. века везана за нацизам и фашизам, без обзира на то колико је суштински повезан с дугом историјом антисемитизма. Што се тиче Кишове збирке прича, може се расправљати о аналогном односу свих облика тоталитаризма, али и елементима који их чине различитим или специфичним јер нису сви тоталитаризми систематски примењивали „коначна решења“ заснована на расној, националној или етничкој идентификацији „другог“. Овај пресудни елемент Холокауста понекад се помера на периферију разматрања која у своје средиште стављају идеолошког „другог“ који тоталитаризам по дефиницији прогони.

Треће поглавље посвећено је писцима рођеним након Холокауста, односно другој и трећој генерацији. Њихов статус сам по себи упућује на значај вишестране усмерености меморије. Другу генерацију представљају Давид Албахари и Даша Дрндић. У случају Албахарија важну улогу игра и појам *йосџмеморије* (који је увела и осмислила Меријен Хирш). Верват напомиње да је отварање ка историји сопствене породице довело Албахарија до теме Холокауста која долази до изражаја у романима *Мамац* и *Гец* и *Мајер*. Тежиште се у овом случају преноси на оно што Хирш дефинише као „имажинативно улагање, пројектовање, стварање“. У *Гецу* и *Мајеру* овај поступак превасходно се фокусира на тему *Јуденлајера* на Старом сајмишту и употребу „душегупке“ у ликвидацији српских Јевреја, док се у *Мамацу* тема Холокауста асоцијативно знатно проширује, преламајући се у друге теме као што су идентитет и преиспитивање смисла писања. За разлику од Албахарија, Даша Дрндић је у роману *Ајрил у Берлину* превасходно усмерена на садашњост и препознавање остатака прошлости у њој. Верват описује овај роман као *patchwork*, наглашавајући ауторкино коришћење технике монтаже разноврсне грађе (фактографске, аутобиографске, фиктивне). Дрндић на својим путовањима препознаје наслеђе нацизма у садашњости Немачке и Аустрије, али посебно осуђује онај који се знатно очљивије манифестује „код куће“, у Хрватској.

„Инструментализација сећања на Холокауст у функцији локалних политика идентитета у бившој Југославији показује“, наглашава Верват, „како се лако глобална меморија може ре-територијализовати.“ Ова напомена посебно има смисла кад је реч о делима чији су аутори припадници треће генерације, чији је однос према сећању на Холокауст у вишој мери посредован, па самим тим и подложнији селективности и релативизацији. Верват разматра три романа постјугословенског доба којима је заједничко то што око слике Берлина конституишу своју семантичку осу. Поред споменутог романа Даше Дрндић, то су још *Берлински нејознајћи йролазник* (1998) Ирфана Хорозовића и *Берлинско окно* (2005) Саше Илића. Чини нам се да у делима Хорозовића и Илића још више долази до изражаја културо-

лошко наслеђе ратова за сукцесију Југославије. Из тог наслеђа извиру и нова књижевна настојања да се вишеструки постјугословенски идентитети артикулишу, понекад и поштапањем наративима Холокауста који су иначе обилато коришћени у политичкој пропаганди деведесетих година.

Наслов ове инспиративне студије подсећа читаоца да Верват полази од Холокауста, али обухвата и шира подручја рата и транснационалне меморије, бавећи се манифестацијама ових појава у југословенској и постјугословенској књижевности. Подстицајно је то што Верват користи инструменте произашле из нових теоријских помака и отвара питања битна за теме које обухвата, укључујући истовремено југословенску књижевност у матицу савремених истраживања везана за Холокауст и меморију. Једном речју, ово је вредна студија због начина на који приступа свом предмету, што подстиче даља истраживања и отвара простор за виши ниво дијалога.